

พระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัย: ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยด้านขนบในการแต่งและสารัตถะ

กัมพล มะลาพิมพี*,†, ประยูร ทรงศิลป์†

*หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาจารึกศึกษา ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
วิทยาเขตวังท่าพระ กรุงเทพฯ 10200

†ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตวังท่าพระ กรุงเทพฯ 10200

‡ผู้รับผิดชอบบทความ: paleo_samilly@hotmail.com

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มุ่งศึกษาภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยด้านขนบในการแต่งที่ปรากฏในพระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัย ซึ่งเป็นคัมภีร์แพทย์แผนไทยที่สำคัญคัมภีร์หนึ่ง แต่ยังไม่พบว่ามีการถอดและปริวรรตเป็นภาษาไทยปัจจุบัน และยังไม่มีพบหลักฐานการตีพิมพ์เผยแพร่มาก่อน โดยการถอดถอดปริวรรตเอกสารแบบอักษรต่ออักษร นำข้อมูลที่ได้มาทำการศึกษาทางด้านขนบในการแต่ง และสารัตถะต่าง ๆ ผลการศึกษาพบว่า พระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยน่าจะบันทึกขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงปลายพุทธศตวรรษ 24 ขนบการแต่งประกอบด้วยโครงสร้าง 3 ส่วน คือ 1. ส่วนต้นเป็นบทไหว้ครูหรือบูชาพระรัตนตรัย 2. ส่วนเนื้อหาเป็นส่วนสำคัญของพระคัมภีร์ สามารถแบ่งได้เป็น 2 ตอน คือ หลักการทางด้านการแพทย์แผนไทย และตำรายา เนื้อหาส่วนนี้เรียงลำดับมีลักษณะการขึ้นต้นและลงท้ายเรื่องที่แสดงถึงความสำคัญของเนื้อหาที่แตกต่างกัน และ 3. ส่วนท้ายเป็นการสรุปเนื้อเรื่องที่ได้อธิบายมา วันเดือนปีที่คัดลอกเสร็จ เนื้อหาพระคัมภีร์นี้แบ่งเป็น 3 เล่ม ได้แก่ เล่ม 1 กล่าวถึงลักษณะธาตุในร่างกาย เล่ม 2 กล่าวถึงความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสมุนไพร และ เล่ม 3 กล่าวถึงตำรายาที่ใช้รักษาโรคและอาการต่าง ๆ การเรียงลำดับเนื้อหานี้มีทั้งเนื้อหาหลักตามบานแพนงและเนื้อหารองที่สอดแทรกเพื่อเสริมความเข้าใจ มีการวางลำดับความสำคัญของเนื้อหาต่อเนื้อกันเพื่อความจำเป็นต่อการเรียนรู้ของแพทย์แผนไทย สรุปได้ว่าพระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยมีขนบในการแต่งที่เป็นลักษณะเฉพาะของคัมภีร์แพทย์ และมีการลำดับความสำคัญของเนื้อหาตามความจำเป็นที่แพทย์แผนไทยจะเรียนรู้ด้วย

คำสำคัญ: ขนบในการแต่ง, ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย, พระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัย

Abstract

Phra Khamphi Dhatuvinitchai: Custom of writing and Essence of Thai Traditional Medical Wisdom

Kumpon Malapim^{*,‡}, Prayoon Songsilp[†]

^{*}Master of Arts (Epigraphic Studies), Department of Oriental Languages, Faculty of Archaeology, Silpakorn University (Wang Tha Phra), Bangkok 10200, Thailand

[†]Department of Oriental Languages, Faculty of Archaeology, Silpakorn University (Wang Tha Phra), Bangkok 10200, Thailand

[‡]Corresponding author: paleo_samly@hotmail.com

This article aims to study Thai Traditional Medicine wisdom or knowledge, particularly the custom of writing and the Phra Khamphi Dhatuvinitchai, an important Thai traditional medical scripture that has not been transliterated and published before. It was found that the Dhatuvinicchaya text was likely to be recorded in the Rattanakosin Period (late 19th century, A.D.). It can be divided into three sections, as follows: (1) The opening section, a prayer paying respect to the teacher or the Buddhist Triple Gems. (2) The content, covering two parts -the principles of Thai traditional medicine and the Thai traditional pharmacopeia. The content of this section is characterized by the beginnings and endings, that indicate its different importance. (3) The summary of the contents and the date that the text transcription or copying was finished. As for the arrangement of the content, the text is divided into three volumes; volume 1, describing the characteristics of the elements (dhatu) in the body; volume 2, covering the basic knowledge of herbs; and volume 3, dealing with Thai pharmacopeia or drug formulas for creating diseases and symptoms. The content arrangement were undertaken as per the traditional medical principles and also supporting content with more details to clarify the primary content. Moreover, the order of importances of the content is continuous as necessary for the study of Thai traditional medicine. In sum, the custom of writing the Dhatuvinitchai Thai traditional medical text has a specific style and the content is arranged according to the importance of the topics for Thai traditional medical practitioners to learn.

Keywords: custom of writing, Thai Traditional Medicine wisdom, Phra Khampi Dhatuvinicchaya

บทนำ

การเรียนการสอนแพทย์แผนไทยในปัจจุบัน กับอดีตนั้นมีความแตกต่างกันมาก ในอดีตการเรียนการสอนและการถ่ายทอดความรู้ทางด้านการแพทย์แผนไทยส่วนใหญ่เป็นการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นทางสายสัมพันธ์เครือญาติ ซึ่งสืบทอดกันมาทางสายตระกูล เช่น พ่อสอนลูก พี่สอนน้อง จนกลายเป็น

ทักษะความเชี่ยวชาญเฉพาะตระกูลและการศึกษาในสำนักจากอาจารย์สอนศิษย์ ทั้ง 2 ลักษณะเป็นการสอนแบบถ่ายทอดจากประสบการณ์ ควบคู่ไปกับการศึกษาเนื้อหาจากเอกสารโบราณและจารึกทางด้านการแพทย์ที่มีเนื้อหาว่าด้วยการรักษาโรคและยาต่าง ๆ คัมภีร์แพทย์แผนไทยถือว่าเป็นตำราที่ครูอาจารย์ผู้สอนเรียบเรียงเป็นตำราและใช้สืบทอดกันมา

สำหรับผู้ที่จะเรียนเป็นแพทย์รักษาไข้ แต่การเรียนการสอนแพทย์แผนไทยสมัยปัจจุบันส่วนหนึ่งเป็นการศึกษาในระบบสถาบันการศึกษามีการสอนตามเกณฑ์มาตรฐานของสถาบัน แต่ยังคงขาดแคลนผู้มีความรู้ความสามารถที่จะเป็นครูอาจารย์สอนและถ่ายทอดวิชาความรู้และประสบการณ์ทางด้านการศึกษาแพทย์แผนไทย^[1] ทำให้การเรียนการสอนมีมาตรฐานได้ในระดับหนึ่งซึ่งยังต้องมีการพัฒนามาตรฐานต่อไปและตำราการแพทย์แผนไทยที่ใช้ในการเรียนการสอนนั้นเป็นตำราที่เกิดจากการรวบรวมของครูอาจารย์จากเอกสารที่ตีพิมพ์เป็นภาษาไทยปัจจุบันแล้ว ส่วนตำราแพทย์แผนไทยที่เป็นเอกสารต้นฉบับอักษรโบราณยังมีการจัดพิมพ์ค่อนข้างน้อย

การรวบรวมคัมภีร์แพทย์แผนไทยเพื่อทำเป็นตำราเรียนทางการแพทย์แผนไทยแต่เดิมมีการจัดทำอยู่หลายรูปแบบ ส่วนมากเป็นตำราที่รวบรวมโดยครูอาจารย์แผนไทยเพื่อใช้ประกอบการเรียนการสอน เช่น ตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ ของพระยาพิศณุประสาธเวช^[2] ตำราเวชศาสตร์วิถึณณดา ของพระยาประเสริฐสัตตารัตน (หนู) และที่ยังเป็นเอกสารต้นฉบับได้แก่ ตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวงซึ่งรัชกาลที่ 5 ได้โปรดเกล้า^[3] ให้จัดทำขึ้น รายชื่อคัมภีร์แพทย์แผนไทยที่ใช้ศึกษาซึ่งมีทั้งเรื่องเหมือนกันและแตกต่างกันและจำนวนพระคัมภีร์ที่อยู่ในตำราเรียนแพทย์แผนไทยแต่ละตำรามีจำนวนที่ไม่เท่ากัน ผู้วิจัยจึงตั้งข้อสังเกตถึงจำนวนพระคัมภีร์ที่ใช้ศึกษาของแพทย์แผนไทยว่ามีจำกัดเฉพาะที่ปรากฏพิมพ์เป็นภาษาไทยปัจจุบันเท่านั้นหรือมีจำนวนคัมภีร์มากกว่าที่ปรากฏแต่ไม่ได้จัดพิมพ์เป็นภาษาไทยปัจจุบัน และถ้ามีจำนวนพระคัมภีร์มากกว่าเหตุใดคัมภีร์เหล่านั้นจึงไม่ได้นำมาประกอบการศึกษาของการแพทย์แผนไทยเช่น คัมภีร์ธาตุนิฉัย คัมภีร์สาโรชราชสาธก

คัมภีร์ศิริมานนท์ เป็นต้น

คัมภีร์แพทย์แผนไทยเป็นภูมิปัญญาด้านการแพทย์และการรักษาไข้เป็นคัมภีร์ที่บันทึกและคัดลอกส่งต่อสืบมาให้ผู้ที่จะเป็นแพทย์แผนไทยได้ศึกษาสรรพวิชา ถึงแม้ว่าคัมภีร์ที่ปรากฏในตำราเรียนต่าง ๆ นั้นเป็นตัวอักษรภาษาไทยปัจจุบันแล้ว แต่ภาษาที่ใช้ในการบันทึกนั้นยังเป็นภาษาโบราณ ถ้าผู้อ่านไม่สามารถอ่านและเข้าใจจนครบการแต่งเพื่อประสาธรอยต่อระหว่างยุคสมัยที่บันทึกในคัมภีร์ ก็จะทำให้การทำความเข้าใจเนื้อหาในพระคัมภีร์ เป็นไปด้วยความลำบาก ซึ่งเป็นปัญหาเกี่ยวกับแพทย์แผนไทยในสมัยปัจจุบันอย่างมาก ผู้ที่เป็นแพทย์แผนไทยจำเป็นที่จะต้องมีความรู้ภาษาโบราณ และประวัติศาสตร์ที่มาของพระคัมภีร์เพื่อจะได้ทราบถึงหลักการทางการแพทย์แผนไทยที่ปรากฏในพระคัมภีร์ในสมัยต่าง ๆ รวมถึงการเรียบเรียงลำดับเนื้อหาของพระคัมภีร์ที่แตกต่างกันตามยุคสมัยและความนิยมในการใช้ภาษาในสมัยนั้น ๆ เพื่อใช้ในการคัดลอกพระคัมภีร์ที่มีอยู่เดิมหรือปรับแต่งให้อยู่ในรูปแบบฉันทลักษณ์ต่าง ๆ ตามความเชี่ยวชาญของผู้บันทึกประพันธ์เนื้อหาเป็นประเภทร้อยกรอง เช่น โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ร่าย ลิลิต หรือลักษณะที่เป็นร้อยแก้ว ถึงแม้ว่าคัมภีร์แพทย์แผนไทยหลายคัมภีร์ได้ถ่ายทอดเป็นภาษาไทยปัจจุบันแล้วแต่ยังขาดการสันนิษฐานถึงที่มาของพระคัมภีร์ และการจัดลำดับอายุของพระคัมภีร์รวมถึงแนวความคิดเกี่ยวกับการเกิดโรคและตำรายาต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระคัมภีร์ที่มีการบันทึกและคัดลอกต่างยุคสมัยกันหากได้มีการเรียงลำดับเนื้อหาในพระคัมภีร์ที่เหมาะสมตามลำดับทราบถึงชนบทการแต่งพระคัมภีร์ก็จะทำให้เกิดความเข้าใจในเนื้อหาพระคัมภีร์แพทย์แผนไทยมากขึ้น

พระคัมภีร์ธาตุนิฉัย ซึ่งเป็นคัมภีร์แพทย์

แผนไทยที่เป็นเอกสารต้นฉบับตัวเขียน ยังไม่ได้ถ่ายทอดบพิรบรรดเป็นภาษาไทยปัจจุบัน ดังนั้นการวิจัยครั้งนี้ จึงมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาในเรื่องขอบในการแต่งที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ธาตุวิจฉัย เพื่อจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษากลับมาเกี่ยวกับการแพทย์แผนไทย และสามารถนำไปใช้ในการวิเคราะห์โรคได้อย่างถูกต้อง งานวิจัยชิ้นนี้จะเป็นกระบวนการหนึ่งที่ช่วยเชื่อมโยงมิติต่าง ๆ ของความรู้ทางด้านการศึกษาแพทย์แผนไทยเข้าด้วยกันให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ระเบียบวิธีศึกษา

งานวิจัยเรื่อง พระคัมภีร์ธาตุวิจฉัย: ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ด้านขอบในการแต่งและสารัตถะเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยการนำข้อมูลที่ปรากฏในเอกสารต้นฉบับพระคัมภีร์ธาตุวิจฉัยมาวิเคราะห์ มีขั้นตอนในการศึกษาวิจัยดังนี้

การสืบค้นและศึกษาจากเอกสารต้นฉบับตัวเขียนซึ่งเก็บไว้ที่ ห้องบริการเอกสารโบราณ ชั้น 4 อาคาร 2 หอสมุดแห่งชาติ หมวดเวชศาสตร์คัมภีร์ธาตุวิจฉัย 4 ฉบับ ได้แก่

1. สมุดไทยดำเขียนด้วยดินสอ จำนวน 3 ฉบับ คือ

1.1 พระคัมภีร์ธาตุวิจฉัยเล่ม 1 เลขที่ 113 จำนวน 98 หน้า เขียนย่อเป็น ธค 1

1.2 พระคัมภีร์ธาตุวิจฉัยเล่ม 2 เลขที่ 95 จำนวน 105 หน้า เขียนย่อเป็น ธค 2

1.3 พระคัมภีร์ธาตุวิจฉัยเล่ม 3 เลขที่ 99 จำนวน 105 หน้า เขียนย่อเป็น ธค 3

2. ไບลาน ตอนท้ายของพระคัมภีร์สมุฏฐานวิจฉัยผูกที่ 2 ฉบับไບลาน เลขที่ 1283 เป็นเรื่องพระคัมภีร์ธาตุวิจฉัยผูก 3 จำนวน 42 หน้าลาน

โดยต้นฉบับไບลานเป็นฉบับสอบทานในพระคัมภีร์ธาตุวิจฉัย เล่มที่ 3 ฉบับสมุดไทยดำ

การถ่ายทอดและบพิรบรรดเอกสารทั้ง 4 ฉบับ ใช้หลักเกณฑ์ในการถ่ายทอดและบพิรบรรดตามหลักเกณฑ์ของหอสมุดแห่งชาติ^[4] และเพิ่มหลักเกณฑ์บางประการตามความเหมาะสมซึ่งแบ่งเป็น 2 ขั้นตอนคือ 1) ชั้นถ่ายทอด เป็นการถ่ายทอดอักษร จากตัวอักษรไทยโบราณให้เป็นอักษรไทยปัจจุบัน และบพิรบรรดอักษรขอมให้เป็นตัวอักษรไทยปัจจุบัน 2) ชั้นอ่าน การแก้คำจากขั้นตอนการถ่ายทอดตัวอักษรให้เป็นคำอ่านภาษาปัจจุบันตามคำศัพท์ที่ปรากฏในพจนานุกรมฉบับ ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554^[5] ทำการสอบทานตรวจสอบการถ่ายทอดและบพิรบรรดเอกสารจากผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านภาษาโบราณ 2 ท่าน ทั้งนี้ส่วนกลางของพระคัมภีร์ธาตุวิจฉัยเล่ม 1 ต้นฉบับเอกสารชำรุดทำให้ตัวอักษรขาดหาย การวิจัยนี้ได้เพิ่มเติมเนื้อหาและเสนอคำอ่านโดยศึกษาจากเรื่องปฏิจจสมุปปาทธรรม พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเรื่องโลกที่ปกสาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ จัดพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2549 คัมภีร์ฉันทศาสตร์ในตำราเวชศาสตร์ วัลณณา ของพระยาประเสริฐสุนตราชดาง เล่ม 1 จัดพิมพ์เมื่อปี พ.ศ.2451 เมื่อได้ข้อมูลเอกสารต้นฉบับที่ถ่ายทอดบพิรบรรดจากภาษาไทยโบราณให้เป็นภาษาไทยปัจจุบันที่ถูกต้องสมบูรณ์แล้วจึงนำข้อมูลที่ปรากฏในเอกสารมาวิเคราะห์ขอบในการแต่งและสารัตถะในพระคัมภีร์ธาตุวิจฉัย และนำเสนอผลการวิจัยโดยวิธีการวิเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการศึกษา

1. ที่มาและความสำคัญของเอกสารต้นฉบับ

พระคัมภีร์ธาตุวิจฉัยเป็นคัมภีร์ที่ผู้จะเรียนเป็น

แพทย์ไทยใช้ศึกษาตั้งแต่โบราณ และต่อมาได้นำมาใช้ประกอบการเรียนการสอนของแพทย์ไทยในโรงเรียนแพทย์แห่งแรกของไทยซึ่งก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. 2433 ดังความที่ปรากฏว่า “หลักสูตรการเรียนการสอนของโรงเรียนแพทย์ในระยะแรก นอกจากหม่อมเจ้าเจ๊ก ทินกรแล้วยังปรากฏครูผู้สอนอีกหลายท่าน ได้แก่ หม่อมเจ้าปราณี ลำเจ๊ก หม่อมเจ้ากุลสวัสดิ์ ทินกร หม่อมเจ้าปาน ชุนพินิจ หลวงวิเศษเนศวร์ โดยนำเอาตำราหลวงในหอวิชาญมาสอนให้อ่านเข้าใจได้ง่ายขึ้นมีตำราธาตุวินิจฉัย สมุฏฐานวินิจฉัย ธาตุอภิถญาณ อสุรินทญาณธาตุ ประถมจินดา โรคและยาต่าง ๆ ต่อมาปี 2451 มีพระยาพิศณุประสาทเวช (คง ถาวรเวช) เป็นอาจารย์ และชุนพินิจไวยาการเป็นผู้ช่วย”^[6] การเรียนการสอนแพทย์แผนไทยในสมัยนั้นได้นำตำราธาตุวินิจฉัย หรือพระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัย และคัมภีร์อื่น ๆ ที่หอสมุดวิชาญมาสอนประกอบด้วยที่โรงเรียนแพทย์ ซึ่งในสมัยนั้นเรียกว่าโรงเรียนแพทยากร ต่อมาในปี พ.ศ. 2443 ได้ยกขึ้นเป็นโรงเรียนราชแพทยาลัย^[7] จนกระทั่งปี พ.ศ. 2458 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าห้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาท นเรนทร มาดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัย ทรงแก้ไขและทรงปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาวิชาการแพทย์ และในปีเดียวกันได้ยกเลิกการเรียนการสอนวิชาการแพทย์แผนโบราณในโรงเรียนราชแพทยาลัยด้วย

ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าด้วยชื่อพระคัมภีร์ “คัมภีร์ธาตุวินิจฉัย” เป็นคัมภีร์แพทย์โบราณดั้งเดิมดังที่ปรากฏชื่ออ้างอิงถึงพระคัมภีร์ในพระคัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัย ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง สมัยรัชกาลที่ 5 ความว่า “สมุฏฐาน 1 ศศิระสมุฏฐาน 1 อันนี้สมุฏฐานระดู 6 ระดูหนึ่ง 2 เดือน 6 ระดูแปด ปีหนึ่ง

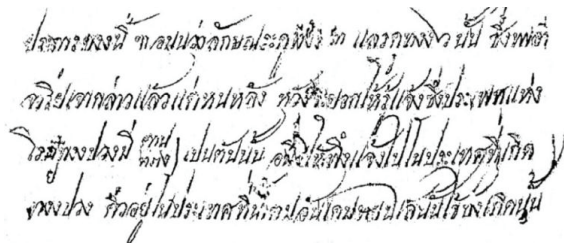
ท่านแบ่งออกจากระดู 3 โดยพิเศษจะให้แพทย์พึงรู้ในลักษณะอันขนานคาบเกี่ยว ซึ่งมีอยู่ในคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยมัจฉิมธาตุนั้นในที่นี้จะว่าแต่ สมุฏฐานเป็นอาทิ...”^[8] และปรากฏชื่อใน คัมภีร์จินตศาสตร์ เรียบเรียงโดย พระยาวิชัยธิดี (กล่อม) เจ้าเมืองจันทบุรี ซึ่งจัดพิมพ์ตำราเวชศาสตร์วรรณา เมื่อปีพ.ศ. 2451 ความว่า “...สิทธิศีลศีลสวัสดิ์ โชตรัตปถมจินดา อโภยสันตาดติสาร นนทปักษี ครรภรักษาอาทิสารอะวะสาร มรณะญาณยิ่งคำภีร์ สรรพคุณระออันมี **ธาตุวินิจฉัย** โรคนิทาน สาโรชราชสาธก...”^[9] แสดงว่า พระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยเป็นคัมภีร์แพทย์ที่ใช้สืบต่อกันมาแต่เกิดการสูญหายเหลือเพียงแต่ชื่อในคัมภีร์แพทย์เล่มอื่น ๆ ที่ได้กล่าวถึง ส่วนเนื้อหานั้นเป็นคัมภีร์โบราณที่มีเนื้อหาหลายเรื่องด้วยกัน เช่น เรื่องจตุธาตุสมาสรรพ ความว่า “...นั้นต่อไปว่าจตุธาตุสมาสรรพ 4 ประการ คือสมาธาตุ 1 คือวิสมาธาตุ 1 คือตติกธาตุ 1 คือมนนธาตุ 1 เปน 4 ประการด้วยกรดังนี้ **๗๗ อนุว่า ลักษณะสมาธาตุนั้น คือเพลิงธาตุในอุทรนั้นออกไปมิได้เผาอาหารให้ย่อยไปได้แลมิได้ให้ยากอาหาร ดงนี้จึงให้ชื่อว่า สมาธาตุประการหนึ่ง๗๗...**”^[10] ในข้อความดังกล่าวนี้มีเนื้อหาคล้ายกับเนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์ธาตุนารายณ์หรือตำราพระโอสถพระนารายณ์ ซึ่งเป็นตำรายาสมัยอยุธยา แต่พระตำราโอสถพระนารายณ์ กล่าวว่า ปริณามัคคีไฟเผาอาหาร มี 4 ลักษณะ ความว่า “...ปริณามัคคีไฟเผาอาหารนั้นมีลักษณะ 4 ประการ คือ **สมาธาตุไฟ ธาตุนั้นเสมอบริโภคอาหารเข้าไปพองบวม ไฟธาตุเผาอาหารแลแล้วก็มิได้ยากอาหารอีกเลย อิมแปนปรกติอยู่ ๗** วิสมาธาตุบางวันให้ผูก บางวันให้ลง บางวันให้ย่อยอาหาร บางวันให้คับท้องแน่นอก แน่นใจ...”^[11] จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการเรียกชื่อเรื่องที่เปลี่ยนไป และสำนวนการใช้ภาษาที่

ต่างยุคสมัยกันของเรื่องจตุสมธาตุสรรพ พระคัมภีร์
ธาตุวินิจฉัยเป็นคัมภีร์แพทย์แผนไทยมีชนบการแต่ง
คัมภีร์ เป็นคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้ว

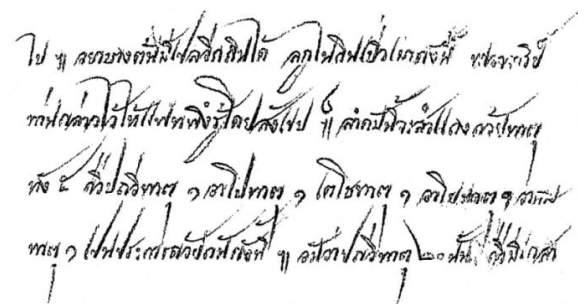
2. ลักษณะตัวอักษรของเอกสารต้นฉบับ

พระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยเป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยเรื่อง
ธาตุในร่างกาย การรักษา สาเหตุที่ทำให้ธาตุใน
ร่างกายผิดปกติอันเนื่องมาจากฤดูกาล ภูมิประเทศ
พฤติกรรม อาหาร ทำให้เกิดการเจ็บป่วยด้วยเหตุ
จากธาตุทั้ง 4 ในร่างกายเกิดภาวะธาตุกำเริบ, ธาตุ
ลดถอย, ธาตุพิการ, ธาตุแตก และธาตุออกจากกาย
ตลอดจนวิธีการรักษาโรค และสมุนไพรมที่ใช้ในการ
รักษาโรค พระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัย ทั้ง 3 เล่ม เขียน
ด้วยดินสอ บนวัสดุสมุดไทยดำ ตัวอักษรขอมและ

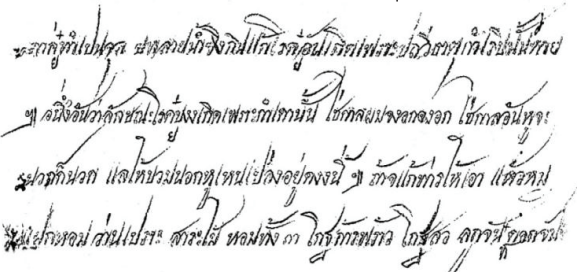
อักษรไทย ภาษาไทยโบราณและภาษาบาลี เขียน
ด้วยลักษณะตัวอักษรหรือลายมือหวัดแกมบรรจง
ตลอดทั้ง 3 เล่ม และการเขียนตัวอักษรไม่เน้น
บรรจงมากนัก แต่มีความเป็นระเบียบ สวยงาม
ชัดเจน สามารถอ่านได้ง่าย อาจจะเป็นเพราะพระ
คัมภีร์ธาตุวินิจฉัยเป็นตำราทางด้านการศึกษาแพทย์
เนื้อหาประกอบความรู้การักษาโรคและการใช้ยา
สมุนไพรในการรักษาโรค ซึ่งเป็นสรรพวิชาความรู้ที่
บันทึกสืบต่อกันมา แต่ด้วยเอกสารพระคัมภีร์ธาตุ
วินิจฉัยไม่ใช่เอกสารทางราชการ แต่เป็นเอกสาร
บันทึกความรู้สืบต่อกันระหว่างแพทย์กับแพทย์ จึง
ใช้ลายมือหวัดแกมบรรจงจากเอกสารพระคัมภีร์ธาตุ
วินิจฉัยทั้ง 3 เล่มมีตัวอย่างลายมือดังนี้

รูปที่ 1 ลักษณะลายมือที่เขียนในพระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยฉบับที่ 1 หน้า 54

รูปที่ 2 ลักษณะลายมือที่เขียนในพระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยฉบับที่ 2 หน้า 22

รูปที่ 3 ลักษณะลายมือที่เขียนในพระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยฉบับที่ 3 หน้า 81

จากลักษณะลายมือที่แตกต่างกัน เขียนด้วยดินสอเหมือนกันทุกฉบับ แต่ขนาดและรูปร่างของตัวอักษรแตกต่างกัน พระคัมภีร์ธาตุวินิฉัยเล่ม 1 ลักษณะรูปร่างตัวอักษรเป็นทรงสูงมีช่องไฟอ่านง่าย พระคัมภีร์ธาตุวินิฉัยเล่ม 2 ตัวอักษรค่อนข้างเล็กหนาและตั้งตรง พระคัมภีร์ธาตุวินิฉัยเล่ม 3 ตัวอักษรทรงสูงค่อนข้างมีเหลี่ยม ซึ่งพระคัมภีร์ธาตุวินิฉัยเล่ม 1 และ 3 มีลักษณะลายมือและรูปร่างตัวอักษรที่คล้ายคลึงกันมาก ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าอาจจะเป็นคนบันทึกคนเดียวกัน เขียนด้วยตัวอักษรที่มีลักษณะเอียงขวาเล็กน้อย จากรูปแบบอักษรซึ่งเคยใช้อยู่เดิมในระหว่างพุทธศตวรรษ 24 อันเป็นเวลาร่วมปลายสมัยอยุธยา ธนบุรี และต้นรัตนโกสินทร์ ลักษณะของรูปอักษรนิยมเขียนเส้นให้เอียงไปทางขวาประมาณ 70-80 องศาและเมื่อเข้าสู่ช่วงกลางพุทธศตวรรษ 24 รูปอักษรเปลี่ยนไปนิยมลากปลายเส้นอักษรให้ยาวขึ้นไปมากกว่าที่เคยลากให้ยาวเลยหัวอักษรขึ้นไป กลับสั้นลงเสมอเส้นอักษรและเริ่มเขียนเส้นอักษรตั้งตรงมากขึ้น^[12] ลักษณะรูปอักษรแบบในพระคัมภีร์ธาตุวินิฉัย เล่ม 1 และ 3 มีลักษณะเอียงขวาเล็กน้อย ซึ่งน่าจะบันทึกก่อนพระคัมภีร์ธาตุวินิฉัย เล่ม 2 ซึ่งมีลักษณะอักษรตั้งตรงมากกว่า ดังนั้นสรุปได้ว่าพระคัมภีร์ธาตุวินิฉัยทั้ง 3 เล่มบันทึกขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ระหว่างปลายพุทธศตวรรษ 24

จากประวัติที่มาและลักษณะตัวอักษรของพระคัมภีร์ที่กล่าวไว้ในที่มาทั้ง 3 ฉบับ สันนิษฐานอายุของพระคัมภีร์ธาตุวินิฉัยว่าอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ด้วยการเปรียบเทียบกับตัวอักษรไทยสมัยรัตนโกสินทร์จากเอกสารจดหมายเหตุรัตนโกสินทร์ช่วง พ.ศ. 2341 - 2359 และช่วงพ.ศ. 2368 - 2450 ดังจะแสดงไว้ในตาราง

เปรียบเทียบรูปแบบตัวอักษรดังตารางที่ 1

จากตาราง รูปพยัญชนะ พบว่าพระคัมภีร์ธาตุวินิฉัยฉบับที่ 2 มีการใช้รูป อักษร ก และ ข อย่างละ 3 รูป พระคัมภีร์ธาตุวินิฉัย ฉบับที่ 3 มีการใช้อักษร ข 2 รูป และรูปอักษรของพระคัมภีร์ธาตุวินิฉัยฉบับที่ 1 และฉบับที่ 3 นั้นมีลักษณะที่คล้ายคลึงกันมาก อาจจะเป็นผู้บันทึกคนเดียวกัน ทำให้มีรูปทรงอักษรและลายเส้นเหมือนกัน และลักษณะรูปอักษรของพระคัมภีร์ธาตุวินิฉัยทั้ง 3 ฉบับ มีลักษณะอักษรคล้ายกับรูปอักษรเอกสารจดหมายเหตุรัตนโกสินทร์ ช่วงพ.ศ. 2368 - 2450

3. ขอบในการแต่งพระคัมภีร์

จากการศึกษาขอบในการแต่งพระคัมภีร์ธาตุวินิฉัย พบว่าการแต่งพระคัมภีร์ธาตุวินิฉัย มีขอบในการแต่ง ดังนี้

3.1 โครงสร้าง

จากการศึกษาพบว่า พระคัมภีร์ธาตุวินิฉัยมีทั้งหมด 3 ฉบับ ซึ่งแต่ละฉบับนั้นมีลักษณะโครงสร้างที่คล้ายกัน คือ ส่วนต้น ส่วนเนื้อหาและส่วนท้าย พระคัมภีร์ ซึ่งมีรายละเอียดสรุปได้ดังต่อไปนี้

3.1.1 ส่วนต้นพระคัมภีร์ คือตอนเริ่มต้นพระคัมภีร์ พบว่ามีการแต่งโดยใช้คำขึ้นต้นเนื้อหา 2 ลักษณะ ได้แก่

1) การขึ้นต้นด้วยการไหว้พระรัตนตรัย โดยยกคำภาษาบาลีเป็นคาถาหรือข้อความที่ยกขึ้นก่อนบันทึกด้วยอักษรขอมไทย แล้วจึงใช้อักษรขอมไทยภาษาบาลี และอักษรไทยภาษาไทย แปลข้อความภาษาบาลีนั้นที่ละคำสลับกันไป เช่น

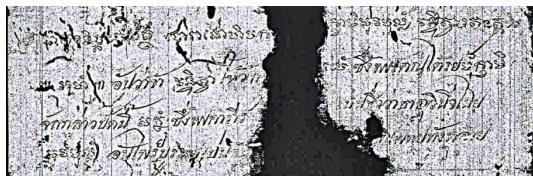
คำแปล

ธาตุวินิฉัย...สตถุ โจราเนทิก _____
กขามิสฺขิปุลลํ วนฺทิตฺวา รัตนตฺตยํ

๗๗ อหฺ ๗๗ อันว่าข้า วนฺทิตฺวา ไหว้กราบ รัตน

ตารางที่ 1 ตัวอย่างรูปพยัญชนะในพระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัย

พยัญชนะ ไทย	อักษรไทย จากจดหมายเหตุ กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2341- 2359	อักษรไทยจาก จดหมายเหตุ กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2368- 2450	พระคัมภีร์ ธาตุวินิจฉัย ฉบับที่ 1	พระคัมภีร์ ธาตุวินิจฉัย ฉบับที่ 2	พระคัมภีร์ ธาตุวินิจฉัย ฉบับที่ 3
ก	ก	ก	ก	ก ก ก	ก
ข	ข	ข	ข ข	ข ข ข	ข
ฃ	ฃ	ฃ	ฃ	ฃ	ฃ ฃ
ค	ค	ค	ค	ค	ค
ฅ	ฅ	ฅ	-	-	-
ฉ	ฉ	ฉ	ฉ	-	ฉ
ง	ง	ง	ง	ง	ง
จ	จ	จ	จ	จ	จ
ฉ	ฉ	ฉ	ฉ	ฉ	ฉ

รูปที่ 4 แสดง การขึ้นต้นด้วยตัวอักษรขอมไทยภาษาบาลี
พร้อมกับคำแปล

(ธฉ 1 / 1)

ตตยง ซึ่งพระรัตนตรัย ปวภูขามิ

จักกล่าวบัดนี้ สตุถุ์ ซึ่งพระคัมภีร์ ธาตุวินิจฉัย
นั้น ชื่อว่าธาตุวินิจฉัยสุวิปลล อันไพบุลย์ เป็นอัน แพทย์ทั้ง
หลาย2) การขึ้นต้นด้วยการไหว้ครูใช้อักษร
ขอมไทย ภาษาบาลี เช่น**รจกิณเต** อาจารย์เณ (ธฉ 2/1)**ราชวิเชีย** อาจารย์เยา (ธฉ 3/1)พระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยฉบับที่ 1 ส่วนต้นขึ้นต้น
ด้วยการไหว้พระรัตนตรัย ด้วยภาษาไทยตัวอักษร
ไทยภาษาบาลีด้วยตัวอักษรขอมไทยแปลสลบกันไป
แต่พระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยฉบับที่ 2 และ 3 ขึ้นต้น
ด้วยตัวอักษรขอม ภาษาบาลี คือ คำว่า “อาจารย์โย” และ
“อาจารย์เณ” ซึ่งทั้ง 2 คำนี้ เป็นค่านาม หมายถึงอาจารย์
ผู้สั่งสอนวิชาความรู้^[5]

อย่างไรก็ตาม จากส่วนต้นของพระคัมภีร์ธาตุนิพนธ์เล่ม 1-3 ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า การใช้ตัวอักษรขอมภาษาบาลีสลับกับคำแปลเป็นภาษาไทย ใช้เฉพาะในการขึ้นต้นไหว้พระรัตนตรัยในพระคัมภีร์ธาตุนิพนธ์เล่ม 1 เพราะเป็นการขึ้นต้นเริ่มแรกของพระคัมภีร์ส่วนเล่ม 2-3 ไม่มีการไหว้พระรัตนตรัย อาจเป็นเพราะว่า เล่ม 2-3 เป็นพระคัมภีร์เดียวกัน มีการไหว้พระรัตนตรัยขึ้นต้นตั้งแต่เล่ม 1 แล้ว เล่มต่อมาจึงขึ้นต้นด้วยการไหว้ครู โดยเขียนเป็นตัวอักษรขอมไทย ภาษาบาลี คำว่า “อาจารย์” และ “อาจารย์เณร” พร้อมคำแปลภาษาไทยคำว่า “อันว่า พระอาจารย์เจ้า”

3.1.2 ส่วนเนื้อหา

จากการศึกษาพระคัมภีร์ธาตุนิพนธ์พบว่า การแต่งเนื้อหาแบ่งตามบานแพนกได้ ทั้งหมด 17 เรื่อง แบ่งเป็นพระคัมภีร์ธาตุนิพนธ์เล่ม 1 จำนวน 7 เรื่อง และพระคัมภีร์ธาตุนิพนธ์เล่ม 2 จำนวน 5 เรื่อง พระคัมภีร์ธาตุนิพนธ์เล่ม 3 จำนวน 5 เรื่องจากเนื้อเรื่องสามารถแบ่งเนื้อหาได้ 2 ประเภท คือ หลักการทางการแพทย์แผนไทย และตำรายา มีรายละเอียดสรุปได้ดังนี้

1) เนื้อหาที่ว่าด้วยหลักการด้านการแพทย์แผนไทยมีเนื้อหาทั้งที่กล่าวอ้างอิงจากคัมภีร์อื่นและเป็นการนำมาเกริ่นอธิบายโดยสรุปถึงเรื่องต่าง ๆ ที่อยู่ในพระคัมภีร์ธาตุนิพนธ์ว่าจะต้องมีความรู้เรื่องใดบ้าง ประกอบไปด้วย 12 เรื่องดังนี้

- (1) ชันธิบัญญัติทั้ง 5 แลอายุตนะ 6
- (2) คติดำเนินแห่งพระจันทร์พระอาทิตย์
- (3) ธาตุอภิญญาณ
- (4) จตุรธาตุมหาสารพ
- (5) ธาตุแตกให้โทษ
- (6) ธาตุลดถอย

- (7) คาบพิชโอสถสถิตตามวันเพล
- (8) ทอนลดทิวโอสถทั้งปวง
- (9) โอสถอันควรแกโรค
- (10) ประถมธาตุทั้ง 4
- (11) ห้ามแสดงในสามฤดูแลเบญจกุก
- (12) ธาตุกำเริบให้โทษ

ทั้ง 12 เรื่องเป็นเนื้อหาที่ไม่ใช่เรื่องเดียวกัน มีลักษณะการใช้ข้อความขึ้นต้น และข้อความลงท้ายในแต่ละเรื่อง เพื่อกล่าวนำ หรือกล่าวอธิบายไว้พอสังเขปก่อนที่จะเข้าสู่เนื้อหาหลัก เพื่อให้เข้าใจเนื้อหาในลำดับต่อไปโดยสังเขป หรือคำลงท้ายที่สรุปเนื้อเรื่องต่าง ๆ เป็น 2 ลักษณะดังนี้

(1) การขึ้นต้นเนื้อเรื่องเกี่ยวกับหลักการของการแพทย์แผนไทย

จากการศึกษาพบว่ามีการใช้ข้อความขึ้นต้นเนื้อเรื่องที่กล่าวถึงว่าหลักการด้านการแพทย์แผนไทยแตกต่างกัน แบ่งได้ 6 แบบ ดังนี้

แบบที่ 1 ขึ้นต้นด้วยข้อความกล่าวนำว่าผู้ที่จะเป็นแพทย์จะต้องรู้เรื่องใดบ้างแสดงว่าเรื่องนั้น ๆ ต้องเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งที่ผู้จะเป็นแพทย์จำเป็นต้องรู้และเข้าใจในเรื่องนั้นเป็นอย่างดี เป็นการเน้นย้ำว่าผู้จะเป็นแพทย์จำเป็นต้องมีความรู้เกี่ยวกับหลักการของการแพทย์แผนไทยอย่างถ่องแท้ เช่น

“๗๗ อธิบายว่า ผู้ใดจะเรียนเป็นแพทย์พึงศึกษา ให้รู้จักในลักษณะเบญจขันธ์ทั้ง 5 นั้น คือ รูปขันธ์ 1 คือ เวทนาขันธ์ 1 คือ สัญญาขันธ์ 1...” (ธจ 1/4)

“๗๘ ๐ นัยหนึ่งให้รู้จักสอปลให้รู้จัก ลักษณะแห่งหมู่โรคทั้งหลายมีตางจรเป็นต้นตั้งแต่ปฏิสนธิในครรภ์แห่งมารดาในวัน 1 วัน ในวัน 2 วัน ในวัน 3 วันก็ดีแลได้เดือน 1 เดือนขึ้นไปจน 10 เดือนก็ดีก็พึงให้แพทย์อภิบาลรักษาตามไขอันเกิด

ตามโรคในพระคัมภีร์พรหมบุโรหิต...” (ธค1/20)

๑๐ หนึ่งให้แพทย์รู้โรคตรงในกองธาตุทั้ง

4 แลพระสุริยเทวบุตรจรตามจักราศีทั้ง 12 ราศี โดย นพภาลัยประเทศมรรคาทั้ง 3 ดุจดั่งพระบาลีอันมี ในพระคัมภีร์จันทรสุริยตติที่ปีดังนี้...” (ธค1/28)

“๗๗ หนึ่งให้แพทย์ผู้มีปัญญาพิจารณาซึ่งไข้ ทั้งปวง อันบังเกิดแต่สมุฏฐานนั้นให้แม่นยำแลเมื่อ แพทย์...” (ธค1/77)

“๗๗ หนึ่งให้แพทย์พิจารณาดูกายประสาท แลแถวเส้นอันใหญ่ทั้งปวงพิการ...” (ธค1/58)

แบบที่ 2 ขึ้นต้นด้วยข้อความ “หนึ่งอันว่า” แสดงให้เห็นการขึ้นต้น เพื่อให้ทราบถึงเนื้อเรื่องใหม่ ซึ่งมักเป็นเนื้อหารองเป็นเรื่องที่สอดแทรกเสริม ความเข้าใจเนื้อเรื่องหลัก เช่น

“หนึ่งอันว่าลักษณะปถวิธาตุแตกนั้น มี ประเภท 3 ประการ...” (ธค1/86)

“หนึ่งอันว่าลักษณะปถวิธาตุให้โทษเพราะ กำเจิบนั้นมีลักษณะ...” (ธค1/92)

“หนึ่งอันว่าลักษณะพระเคราะห์เวหะดาทั้ง 8 พระองค์...” (ธค1/24)

แบบที่ 3 ขึ้นต้นด้วยข้อความ “หนึ่งให้ฟัง แจ้ง” หรือ “หนึ่งให้แจ้ง” แสดงให้เห็นถึงการขึ้นต้น ด้วยเรื่องที่จะอธิบายให้ชัดเจนให้เข้าใจในเรื่องนั้น ๆ อย่างแจ่มแจ้งตามความหมายของ พจนานุกรมฉบับ ราชบัณฑิตยสถาน คำว่า แจ้ง หมายถึง แสดงให้รู้ บอกให้รู้^[5] เช่น

“๗๗ หนึ่งให้ฟังแจ้งไปในประเทศที่เกิดทั้ง ปวง คือ อยู่ในประเทศที่น้ำตมอันเค็มชายทะเลนั้น ไข้บังเกิดนั้น...” (ธค1/54)

“๗๗ หนึ่งให้แจ้งไปในลักษณะมูลเหตุอันจะ ให้ธาตุทั้ง 4 กำเจิบแลจะลดถอยจึงให้บังเกิดโรค ต่าง ๆ มีไข้ซางแล...” (ธค1/55)

แบบที่ 4 ขึ้นต้นด้วยข้อความ “ลำดับนี้” เป็นการขึ้นต้นเนื้อเรื่องที่จะบอกให้รู้ว่าจะศึกษาเรื่อง ใดต่อไปซึ่งมักเป็นเรื่องราวที่สำคัญรองลงมา มัก เป็นเนื้อเรื่องที่มีกล่าวอ้างถึงในคัมภีร์แพทย์เล่ม ๆ อื่น เช่น ธาตุอภิญญาณ ทวัตติงสาการ เป็นต้น เช่น

“ลำดับนี้จะได้กล่าวด้วยธาตุอภิญญาณ...” (ธค1/61)

“ลำดับนี้จักได้สำแดง...” (ธค1/80)

“ลำดับนี้จะกล่าวสรรพยาแก้โรค...” (ธค3/2)

“ลำดับนี้จะว่าด้วยไข้...” (ธค3/48)

“ลำดับนี้จะว่าด้วยทวัตติงสาการต่อไปจะยก เอาปถวิธาตุ ๒๐ นั้น...” (ธค 2/26)

แบบที่ 5 ขึ้นต้นด้วยข้อความ “หนึ่งท่านให้” ซึ่งคำว่า “ท่าน” ในที่นี้หมายถึงครูอาจารย์ เจ้าของ วิชาที่ได้กล่าวไว้ เช่น

“หนึ่งท่านให้ตั้งอายุสม แห่งบุคคลอันซึ่ง บังเกิดแล้วจึงเอาปี...” (ธค1/85)

แบบที่ 6 ขึ้นต้นด้วยข้อความกล่าวถึง อาจารย์เจ้า คือครู อาจารย์แพทย์ได้กล่าวไว้ เป็นการแสดงความเคารพวิชาแพทย์ที่จะศึกษา ว่าเป็น วิชาที่อาจารย์แพทย์เป็นผู้ประสาทความรู้นั้น ๆ ไว้ ให้ผู้ที่ศึกษาเป็นแพทย์ได้ทำความเข้าใจทฤษฎี หลักการและความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ที่อาจารย์แพทย์ ท่านได้แสดงเนื้อหาความรู้แต่งเป็นพระคัมภีร์ให้ศึกษา เช่น

“หนึ่งพระอาจารย์เจ้ากล่าวไว้แพทย์ทั้งหลาย ฟังพิจารณาซึ่งโทษแห่งไข้ทั้งปวงนั้นให้รู้แจ้งใน ลักษณะแลประเภท คือเอกโทษ ห้วนโทษ ตริโทษ ก็ ดี แลโทษทั้งหลายนั้นเป็นอันมาก คือลม คือเสลด คือสันนิบาต...” (ธค2/12)

“พระอาจารย์เจ้ากล่าวไว้ให้ฟังรู้โดย ลังเขป...” (ธค2/22)

“**อันพระอาจารย์สำแดงซึ่งสรรพยาทั้งปวงต่าง ๆ ดังนี้...**” (ธค2/21)

จากการขึ้นต้นเนื้อหาในพระคัมภีร์ชาตุนิพนธ์ทั้ง 12 เรื่อง พบว่า มีลักษณะการขึ้นต้นเนื้อหาของคัมภีร์ที่แตกต่างกัน ใช้การขึ้นต้นเนื้อหาเพื่อแสดงระดับความสำคัญของเนื้อหา และมีการเรียงเรียงลำดับเนื้อเรื่องที่จะศึกษาที่ต้องศึกษาทำความเข้าใจต่อเนื้อเรื่องนั้น

การลงท้ายในเนื้อเรื่องเกี่ยวกับหลักการของการแพทย์แผนไทย

จากการศึกษาพบว่า การลงท้ายเนื้อหาในเนื้อเรื่องเกี่ยวกับหลักการของการแพทย์แผนไทยแบ่งเป็น 3 แบบ คือ การลงท้ายด้วยการกล่าวสรุปเนื้อหา และการลงท้ายด้วยการเน้นย้ำให้แพทย์พึงเห็นความสำคัญของเนื้อหา และการลงท้ายเพื่อให้ทราบถึงที่มาของเรื่องนั้น ๆ มีรายละเอียดสรุปได้ดังนี้

แบบที่ 1 การลงท้ายด้วยคำกล่าวสรุปในเนื้อหาที่ได้กล่าวมา เป็นการกล่าวสรุปเนื้อหาต่าง ๆ ที่แสดงในเรื่องนั้น ๆ ว่ามีเรื่องใดบ้างพอสังเขป เป็นการบอกถึงการสิ้นสุดเนื้อหา เช่น

“...อันว่าดวงฤทัยนี้เปรียบเหมือนบ่ออันเป็นที่เกิดแห่งธรรมทั้งปวงดวงกลมฤทัยนี้เป็นที่ปรากฏแห่งกลิ่นแลรสแลวัตถุอันสัมผัสแลเหตุผลนั้นจะพึงรู้ด้วยจิตเหตุดังนี้จึงได้ชื่อว่าอายตนะ 6 **ดูกล่าวมานี้ทุกกล่าวมาในเบญจขันธ์ 5 แลอายุตะ 6 ก็สิ้นแต่เพียงนี้ได้สังเขป**” (ธค1/19)

แบบที่ 2 การลงท้ายด้วยการเน้นย้ำให้แพทย์พึงเห็นความสำคัญของเนื้อหา โดยกล่าวว่าเนื้อหาที่แสดงมานี้มีความสำคัญ พึงรู้และทำความเข้าใจหรือจดจำให้แม่นยำในเนื้อหาเหล่านี้ เช่น

“...กองสมุฏฐาน 3 คือ เตโชสมุฏฐาน วาโยสมุฏฐาน อาโปสมุฏฐาน ทั้ง 3 นั้นนามชื่อว่าสันนิบาต

แพทย์พึงรู้ดูจนยอันกล่าวมาแล้วนั้น ๆ ลำดับนี้จะได้อีกกล่าวด้วยธาตุอภิญญาณ...” (ธค1/61)

“...เพลาที่ยิ่งพิชยาสถิตอยู่เปลือก เพลาเย็นพิชยาสถิตอยู่ใบ **ฯ** ดังนี้**พระอาจารย์เจ้ากล่าวไว้ให้แพทย์ทั้งหลายพึงรู้ดังนี้เถิด** **ฯ** อนึ่งอันว่าโอสถอันใดมีรสอันขมแก้ดีฟุ้ง...” (ธค2/7)

“...กว่าใบอ่อน คือใบอ่อนแรงกว่าดอกแก่ คือดอกแก่แรงกว่าดอกอ่อนรสลูกอ่อนนั้นกับใบเท่ากัน รสลูกแก่กับเปลือกอันติดรากเท่ากัน **ให้แพทย์สำคัญพึงรู้ดังนี้เถิด** **ฯ** อนึ่งอันว่าบุคคล...” (ธค2/18)

แบบที่ 3 การลงท้ายด้วยการบอกที่มาของเนื้อเรื่องที่ได้กล่าวไว้ โดยกล่าวว่าจะสามารถศึกษาได้จากคัมภีร์ใดหรือเนื้อเรื่องส่วนนี้ปรากฏรายละเอียดที่ชัดเจนจากคัมภีร์เล่มใด เช่น

“อนึ่งมีอยู่ใน**พระคัมภีร์สาโรชสังคหะ** **1** นั้นแล้ว ถ้าแพทย์ทั้งหลายจะประกอบซึ่งโอสถอันใดหนึ่งก็ดีให้พิจารณาเอาตามพิชยอยู่แห่งใบ แห่งราก แห่งเปลือกตามวันแลเพลาซึ่งกล่าวมาแล้วนั้น” (ธค2/9)

หลักการของการแพทย์แผนไทยทั้ง 12 เรื่อง นั้นมีการลงท้ายที่สรุปเนื้อเรื่องว่าประกอบด้วยเรื่องใดบ้างเพื่อเป็นการทบทวน การลงท้ายเน้นย้ำให้ผู้ที่เป็นแพทย์ศึกษาความรู้ และการลงท้ายด้วยข้อความที่กล่าวถึง การอ้างอิงที่กล่าวไว้ให้ศึกษาข้างต้นนั้นมาจากคัมภีร์แพทย์เล่มใด

2) เนื้อหาเกี่ยวกับตำรายา บอกถึงลักษณะอาการและตำรับยาที่ใช้แก้อาการต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาซึ่งอาจมีตำรับเดียวหรือหลายตำรับก็ได้ ประกอบไปด้วย 5 เรื่องดังนี้

- (1) โอสถแก้โรคตามประเทศ
- (2) ธาตุทั้ง 4 ออกจากตัว
- (3) ธาตุทั้ง 4 กำเรียบในฤดูเกี่ยวกับคาบ
- (4) ไช้บังเกิดในฤดู 6 แลธาตุทั้ง 4

(5) ทวตั้งสาการ
เนื้อเรื่องทั้ง 5 เรื่องนี้ ลักษณะของเนื้อหาไม่ใช่
เรื่องเดียวกัน ดังนั้นลักษณะการใช้ข้อความขึ้นต้น
และข้อความลงท้ายในแต่ละเรื่องจึงมีความแตกต่าง
กันสรุปได้ดังนี้

การขึ้นต้นของตำรับยา

(1) สามารถแบ่งได้ 7 แบบดังนี้

แบบที่ 1 ขึ้นต้นด้วยชื่อตำรับยา เพื่อ
เป็นการทำให้ทราบชื่อยาว่า ยาตำรับนั้นชื่อว่าอะไร
และช่วยในการจำ เพื่อไม่ให้สับสนในการรับ
ประทานยาหรือการจัดหาตัวยา เช่น

“ยาชื่อสังข์สุวรรณแพทยาขนานนี้ท่านให้เอา
สังข์เผา 1...”(ธจ2/35-36)

“ยาชื่อนาวหอย ขนานนี้ท่านให้เอาหอยขม
เผา 1 ตำลึง...”(ธจ2/40)

“ยาชื่อสามสักรใหญ่ขนานนี้ท่านให้เอาลูก
มะแว้งเทศ 1...”(ธจ2/50)

แบบที่ 2 ขึ้นต้นด้วยชนิดของยา คือ รูป
แบบหรือวิธีการใช้ของยาแต่ละชนิดทั้งยาทา ยาต้ม
ยาประคบ เพื่อเป็นการบอกว่ายาตำรับนี้มีวิธีการใช้
ยาอย่างไรอาจจะเพราะว่าตำรับยาไม่มีชื่อเรียก
เฉพาะ เช่น

“ยาต้มแก้ปถวีธาตุนานนี้ท่านให้เอาใบมหา
ประสานสามร้อยใบ 1...”(ธจ2/46)

“ยาประคบขนานนี้ท่านให้เอาใบฝาง 1 ใบตูม
กาดัน 1...”(ธจ2/84)

“ยาหยอดตาขนานนี้ท่านให้เอา พันธุ์ผักกาด
1...”(ธจ2/85)

แบบที่ 3 ขึ้นต้นด้วยคำว่า “ถ้าจะแก้” เพื่อ
เป็นการขึ้นต้นตำรับยาที่ต่อจากการอธิบายอาการ
สาเหตุของโรคนั้น ๆ ที่เกิดขึ้นแล้วตามด้วยตำรับยา
ที่จะแก้รักษาจึงใช้คำว่า “ถ้าจะแก้ขึ้นต้นตำรับยา เช่น

“ถ้าจะแก้ท่านให้เอา พริกไทย 1 ชิง...”(ธจ2/
39)

“ถ้าจะแก้ท่านให้เอาแป้งข้าวหมาก 1...”
(ธจ2/31)

แบบที่ 4 ขึ้นต้นด้วยคำว่า “ถ้ามีหาย” “ถ้า
มีฟัง” มักใช้กับตำรับยาที่เป็นทางเลือกในการใช้เป็น
ลำดับต่อไปหลักจากใช้ ตำรับยาหลักแล้วไม่ได้ผลเช่น
“ถ้ามีหายท่านให้เอารากมะเกลือ 1 ราก
สลอด 1...”(ธจ2/85)

“ถ้ามีฟังท่านให้เอาผักเสี้ยนผี 1...”(ธจ2/82)

แบบที่ 5 ขึ้นต้นด้วยคำว่า “ยาแก้” แล้วตาม
ด้วยอาการหรือชื่อโรคเพื่อเป็นการบอกถึงสรรพคุณ
ของยาตำรับนั้นว่ามีสรรพคุณแก้โรคหรืออาการใด
ได้บ้าง เช่น

“ยาแก้ลมขนานนี้ท่านให้เอา สมออัพยา 2...”
(ธจ3/67)

“ยาแก้เสมหะขนานนี้ท่านให้เอามะขามป้อม
2...”(ธจ3/66)

“ยาแก้กำเดาขนานนี้ท่านให้เอาสมอพิเภก 2
ตำลึง...”(ธจ3/66-67)

แบบที่ 6 ขึ้นต้นด้วยคำว่า “ขนานหนึ่ง” เช่น
“ขนานหนึ่ง ท่านให้เอารากมะกรูด
1...”(ธจ2/66)

“ขนานหนึ่ง ท่านให้เอาใบพลวง 1...”(ธจ2/
78)

คำว่า “ขนาน” ยังใช้บอกถึงยาที่เคยกล่าว
ชื่อตำรับไว้แล้วแต่เป็นคนละขนานกัน

“ยาทาแก้ฟกบวม ขนานนี้ท่านให้เอาขี้
เหล็ก...”(ธจ2/35)

“ยาชื่อนาวหอย ขนานนี้ท่านให้เอาหอยขม
เผา 1 ตำลึง...”(ธจ2/40)

แบบที่ 7 ขึ้นต้นด้วยคำว่า “ถ้าแล” และ

“อันว่า” แล้วตามด้วยลักษณะอาการและชื่อโรค แล้วตามด้วยตัวยาที่เป็นส่วนประกอบของตำรับเพื่อเป็นการอธิบายว่า ถ้าเกิดป่วยด้วยโรคนี้แล้วมีอาการต่อไปนี่ต้องประกอบยาใดบ้างในการรักษาโรคและอาการต่าง ๆ ที่ปรากฏ เช่น

“ถ้าแลมพิการนั้นคือให้เจ็บซึ่งสมองศีรษะแลให้หมหล่น...”(ธจ 2/24)

“อันว่าลักษณะชนพิการนั้น คือให้เจ็บในเส้นขุมขนหัวสรรพางค์กาย...”(ธจ 2/28)

“อันว่าลักษณะมูตรพิการนั้นคือให้ขัดปัสสาวะแลให้ปัสสาวะนั้นขาว...”(ธจ 2/100)

ลักษณะการขึ้นต้นของตำรายาที่แตกต่างกัน แสดงให้เห็นถึง ความหลากหลายของตำรับยาที่ใช้ในการรักษาโรคหรืออาการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการเจ็บป่วยหรือความผิดปกติของธาตุ ซึ่งการขึ้นต้นของตำรับยาที่แตกต่างกันนั้นย่อมมีเหตุผลในการบันทึกตำรับยา ซึ่งในเอกสารพระคัมภีร์ธาตุวิจฉัย ผู้วิจัยสามารถจัดแบ่งได้ 7 ลักษณะ เช่น ยาบางตำรับถ้าใช้กันมานานมักจะมีชื่อเรียก หรือมีการตั้งชื่อไว้แล้ว ยาบางตำรับถ้าไม่ได้รับการตั้งชื่อหรือมีชื่อเรียกก็จะเรียกตามวิธีการใช้ยา เช่น ยาหยอด ยาทา หรือขึ้นต้นประโยคต้นตำรับว่า “ถ้าจะแก้” ซึ่งด้านหน้าประโยคเหล่านี้มักมีการอธิบายอาการหรือโรคที่คนไข้เป็น หรือขึ้นต้นด้วยคำว่า อันว่า และถ้าแล เป็นคำนำหน้านามหรือขึ้นต้นประโยคหรือกล่าวขึ้นต้นตำรับต่อไป เป็นต้น

(2) การลงท้ายของตำรับยา

การลงท้ายตำรับยามักลงท้ายเพื่อเป็นการยืนยันว่ายาตำรับนั้นมีประสิทธิผลในการรักษาโรค โดยมักใช้คำว่า “หาย” “ดีนัก” “หายวิเศษนัก” “หายดี” นอกจากนี้ยังพบการลงท้ายด้วยคติธรรมทางพุทธศาสนาเรื่องกรรมที่ทำให้เกิดโรคต่าง ๆ การ

หายจากการเจ็บป่วยหรือไม่นั้นขึ้นอยู่กับบุญและกรรมในอดีตของบุคคลนั้นด้วย พบการลงท้ายของตำรายาในพระคัมภีร์ธาตุวิจฉัย 2 แบบดังนี้

แบบที่ 1 ลงท้ายด้วยคำว่า “หาย” “หายดีนัก” “ดีนัก” “หายวิเศษนัก” เป็นการบอกถึงคุณวิเศษของตัวยาที่สามารถใช้ได้รักษาโรคนั้น ๆ ให้หายได้ หรือเพื่อเป็นการยืนยันถึงประสิทธิผล และสรรพคุณของยาตำรับนั้น เช่น

“...แลพยาธิในอุทรนั้นหายดีนัก”(ธจ3/101)

“...น้ำผึ้งเกลือร่ำหัดกินหายดีนัก”(ธจ2/89)

“...ແສບອຸຣະແລຣີດສີ່ດວງກໍ່หายวิเศษนัก”(ธจ3/104)

“...ลายน้ำดอกไม้ชโลมแก้หนังพิการหาย”(ธจ2/32)

แบบที่ 2 ลงท้ายด้วยคติธรรมทางพุทธศาสนาเรื่องบุญและกรรมของบุคคล เช่น

“...จะแก้เป็นอันยากหนักแต่ท่านให้ยาไว้แก้ดูตามบุญของสัตว์เกิด”(ธจ2/44)

3.1.3 ส่วนท้าย

จากการศึกษาพบว่า การลงท้ายของพระคัมภีร์ธาตุวิจฉัยแบ่งเป็น 2 แบบคือ 1. การสรุปเนื้อหาที่กล่าวมาในพระคัมภีร์ว่ามีเนื้อหาวาดด้วยสิ่งใดบ้าง 2. การสรุปเนื้อหาที่กล่าวมาในพระคัมภีร์ว่ามีเนื้อหาวาดด้วยสิ่งใดบ้างและบอกวันที่คัดลอกพระคัมภีร์เสร็จ มีรายละเอียดสรุปได้ดังนี้

แบบที่ 1 การสรุปเนื้อหาที่กล่าวมาในพระคัมภีร์ว่ามีเนื้อหาวาดด้วยสิ่งใดบ้างและลงท้ายด้วยคำว่า “จบบริบูรณ์แต่เพียงนี้โดยสังเขป” ดังตัวอย่างคำลงท้ายของพระคัมภีร์ธาตุวิจฉัย เล่ม 2 ที่ว่า

“...พระอาจารย์เจ้ากล่าวมาในพระคัมภีร์ธาตุวิจฉัยผูก 2 ว่าด้วยลักษณะพิษแห่งโอสถสถิตตามวันตามเพลและชกถอนยาทวิยาแลรสโอสถอันควร

แกโรคเลทวดิงฆาการกิจบบริบูรณ์แต่เพียงนี้โดย

สังเขป ๗๗ ๐๓๓...” (ธฉ2/104-105)

แบบที่ 2 การสรุปเนื้อหาที่กล่าวมาในพระคัมภีร์ว่ามีเนื้อหาว่าด้วยสิ่งใดบ้างลงท้ายด้วยคำว่า “จบบริบูรณ์ โดยสังเขปแต่เพียงนี้” และบอกวันที่คัดลอกเสร็จตั้งตัวอย่างคาลงท้ายพระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยเล่ม 3 ที่ว่า

“...พระอาจารย์เจ้ากล่าวมาในพระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัย ผูก 3 ว่าด้วยลักษณะโอสถแกโรคตามประเทศทั้ง 4 แลธาตุทั้ง 4 ออกจากกาย ธาตุทั้ง 4 กำเรียบขึ้นในระดูกระหนาบคาบเกี่ยวให้บังเกิดในฤดูหกแลสำแดงธาตุทั้ง 4 ในฤดู 3 ห้ามของแสลง ในฤดู 3 แลลักษณะเบญจกกุล ทั้งปวง ก็จบบริบูรณ์ โดยสังเขปแต่เพียงนี้ ๗๗ ๐๓๓ ๗๗ วัน สุกร์ แรม 9 ค่ำ เดือน 5” (ธฉ3 /104-105)

3.2 การเรียบเรียงลำดับเนื้อหา

ในพระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 เล่ม ประกอบด้วยเนื้อหา 17 เรื่องตามบานแพนงดังนี้

พระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยเล่ม 1 ประกอบไปด้วยเนื้อหา 7 เรื่อง ได้แก่

- (1) ชันธบัญจกทั้ง 5 แลอายุตนะ 6
- (2) คติดำเนินแห่งพระจันทร์พระอาทิตย์
- (3) ธาตุอภิญญาณ
- (4) จตุรสมาธาตุสรรพ
- (5) ธาตุแตกให้โทษ
- (6) ธาตุกำเรียบให้โทษ
- (7) ธาตุลดถอย

พระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยเล่ม 2 ประกอบไปด้วยเนื้อหา 5 เรื่อง ได้แก่

- (1) คาบพิษโอสถสถิตตามวันเพลา
- (2) ทอนลดทวิโอสถทั้งปวง

(3) โอสถอันควรแกโรค

(4) ประถมธาตุทั้งสี่

(5) ทวดิงฆาการ

พระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยเล่ม 3 ประกอบไปด้วยเนื้อหา 5 เรื่อง ได้แก่

- (1) โอสถแกโรคตามประเทศสี่
- (2) ธาตุทั้ง 4 ออกจากตัว
- (3) ธาตุทั้ง 4 กำเรียบในฤดูเกี่ยวคาบ
- (4) ไช้บังเกิดในฤดูหกแลธาตุทั้ง 4
- (5) ห้ามแสลงในสามฤดูแลเบญจกกุล

จำนวนเนื้อเรื่องที่เรียงลำดับตามบานแพนงนั้น พบว่ายังมีเนื้อหาที่แทรกอยู่ในพระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยแต่ละเล่มแต่ไม่ได้เขียนอยู่บานแพนงซึ่งลักษณะการขึ้นต้นเนื้อเรื่องใหม่ในลักษณะต่าง ๆ ดังที่กล่าวไว้แล้วในเรื่องโครงสร้างของพระคัมภีร์ ส่วนเนื้อเรื่องย่อยที่แทรกอยู่ในพระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยทั้ง 3 เล่มผู้วิจัยได้ศึกษาจำนวนเนื้อหาจากการนับจำนวนหน้าสมุดไทยในแต่ละเรื่อง ดังนี้

พระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยเล่ม 1 ประกอบไปด้วยเนื้อหาทั้งหมด 13 เรื่อง ได้แก่

- (1) ชันธบัญจกทั้ง 5 แลอายุตนะ 6 จำนวน 16 หน้า ตั้งแต่หน้า 4 - 20
- (2) ลักษณะกำเนิดแห่งหมูโรคทั้งหลาย จำนวน 5 หน้า ตั้งแต่หน้า 20 - 24
- (3) ลักษณะพระเคราะห์เทวดาทั้ง 8 จำนวน 4 หน้า ตั้งแต่หน้า 24 - 27
- (4) คติดำเนินแห่งพระจันทร์พระอาทิตย์ จำนวน 26 หน้า ตั้งแต่หน้า 28 - 54
- (5) ลักษณะประเทศที่เกิด จำนวน 2 หน้า ตั้งแต่หน้า 54 - 55
- (6) มูลเหตุอันจะทำให้ธาตุทั้ง 4 กำเรียบ/ลดถอยจำนวน 7 หน้า ตั้งแต่หน้า 55 - 61

(7) ชาติอุภยญาณ จำนวน 13 หน้า ตั้งแต่หน้า 61 - 73

(8) จตุรสมาธาตุสรรพ จำนวน 5 หน้า ตั้งแต่หน้า 73 - 77

(9) การพิจารณาซึ่งใช้ทั้งปวงอันเกิดแต่สมุฏฐานจำนวน 4 หน้า ตั้งแต่หน้า 77 - 80

(10) จักรราศีอันจะบอกให้แจ้งซึ่งธาตุกำเริบ/ลดถอย จำนวน 6 หน้า ตั้งแต่หน้า 80 - 85

(11) หลักการคำนวณธาตุวิปริตให้โทษ จำนวน 2 หน้า ตั้งแต่หน้า 85 - 86

(12) ธาตุแตกให้โทษ จำนวน 7 หน้า ตั้งแต่หน้า 86 - 92

(13) ธาตุกำเริบให้โทษ จำนวน 6 หน้า ตั้งแต่หน้า 92 - 97

การศึกษาพบว่า พระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยเล่ม 1 ที่แบ่งเนื้อหาตามลักษณะการขึ้นต้นเรื่องทั้งหมด 13 เรื่อง และเรื่องที่ปรากฏในบานแพนงและตอนท้ายของพระคัมภีร์ที่กล่าวสรุปนั้น ไม่ปรากฏมีเนื้อเรื่องที่มีการขึ้นต้นชัดเจนคือเรื่องธาตุลดถอย แต่เรื่องธาตุลดถอยนี้ได้ปรากฏแทรกในเรื่องลักษณะมูลเหตุอันจะทำให้ธาตุทั้ง 4 กำเริบและลดถอย และเรื่องจักรราศีบอกให้แจ้งซึ่งธาตุกำเริบและลดถอย ส่วนเนื้อหาที่กล่าวถึงมากที่สุด คือ เรื่องคติดำเนินแห่งพระจันทร์และพระอาทิตย์ ซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญเนื้อหาในเรื่องนี้ ในพระคัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัยยังปรากฏในการอ้างอิงเกี่ยวกับเรื่องฤดูกาล 3 และฤดู 6 ว่าหากต้องการเข้าใจเรื่องฤดู 3 และฤดู 6 แล้วต้องทำความเข้าใจในพระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัย ดังที่กล่าวมาแล้วในข้อสันนิษฐานจนถึงที่มาของเอกสาร ส่วนเนื้อหาที่กล่าวถึงน้อยที่สุดพบ 2 เรื่อง คือ เรื่องลักษณะประเทศที่เกิด และหลักการคำนวณหาธาตุวิปริตให้โทษ จะเห็นได้ว่าเนื้อเรื่องที่ประกอบอยู่ใน

พระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยเล่ม 1 เป็นหลักการและทฤษฎีการแพทย์แผนไทยที่สำคัญสำหรับใช้ประกอบการวิเคราะห์และวินิจฉัยโรค

พระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยเล่ม 2 ประกอบด้วยเนื้อหาทั้งหมด 9 เรื่อง ได้แก่

(1) พิษโอสถสถิตตามวันเพลา จำนวน 5 หน้า ตั้งแต่หน้า 3 - 7

(2) รสโอสถ จำนวน 3 หน้า ตั้งแต่หน้า 7 - 9

(3) ทอนลดทวิโอสถทั้งปวง จำนวน 3 หน้า ตั้งแต่หน้า 9 - 11

(4) โอสถอันควรแกโรค จำนวน 4 หน้า ตั้งแต่หน้า 11 - 16

(5) รสยาแรงกว่ากัน จำนวน 3 หน้า ตั้งแต่หน้า 16 - 18

(6) อายุกับการใช้สรรพยา จำนวน 3 หน้า ตั้งแต่หน้า 18 - 20

(7) ลักษณะพิเศษของสรรพยาบางชนิด จำนวน 2 หน้า ตั้งแต่หน้า 21 - 22

(8) ธาตุทั้ง 5 จำนวน 5 หน้า ตั้งแต่หน้า 22 - 26

(9) ทวตั้งสาการ จำนวน 79 หน้า ตั้งแต่หน้า 26 - 104

การศึกษาพบว่า พระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยเล่ม 2 แบ่งเนื้อหาตามลักษณะการขึ้นต้นเรื่องทั้งหมด 7 เรื่อง เนื้อเรื่องตามบานแพนงเขียนไว้ว่า ประถมธาตุทั้ง 4 แต่ในเนื้อเรื่องพบว่าใช้คำว่าธาตุทั้ง 5 เพิ่มเข้ามาอีก 1 ธาตุ คืออากาศธาตุ ซึ่งประถมธาตุทั้ง 4 นั้นน่าจะหมายถึงธาตุดิน ธาตุลม ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และเนื้อหาที่กล่าวถึงมากที่สุดในพระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยเล่ม 2 คือ เรื่องทวตั้งสาการ มีจำนวน 79 หน้า พระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยเล่ม 2 เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการใช้สมุนไพร

เบื้องต้น เช่น พิษโอสถสถิตตามวันเพลา, รสโอสถ, ทอนลดทวิโอสถทั้งปวง, โอสถอันควรแก่โรค, รสยาแรงกว่ากัน ส่วนเรื่องทวดิ่งสาการนั้นมีรูปแบบของตำรายาคือ มีลักษณะอาการของโรคพร้อมทั้งบอกตำรายาที่ใช้แก้หรือรักษาโรคและอาการนั้น ๆ

พระคัมภีร์ธาตุวินิจจัยเล่ม 3 ประกอบด้วยเนื้อหาทั้งหมด 13 เรื่อง ได้แก่

(1) โอสถแก่โรคตามประเทศสี่ จำนวน 4 หน้า ตั้งแต่หน้า 2 - 5

(2) ยาแก้บุคคลอันเกิดในป็นักษัตร จำนวน 8 หน้า ตั้งแต่หน้า 5 - 12

(3) ธาตุทั้ง 4 พิการออกจากตัว จำนวน 20 หน้า ตั้งแต่หน้า 12 - 31

(4) ยาแก้ธาตุกำเร็บแลหย่อน จำนวน 6 หน้า ตั้งแต่หน้า 31 - 36

(5) ธาตุทั้ง 4 กำเร็บในฤดูเกี่ยวคาบ จำนวน 13 หน้า ตั้งแต่หน้า 36 - 48

(6) ใช้บังเกิดในฤดูหกแลธาตุทั้ง 4 จำนวน 17 หน้า ตั้งแต่หน้า 48 - 64

(7) ยาแก้ไข้แต่ในเพลลาต่าง ๆ จำนวน 3 หน้า ตั้งแต่หน้า 64 - 66

(8) ยาแก้เสลด กำเดา ลม จำนวน 3 หน้า ตั้งแต่หน้า 66 - 67

(9) ห้ามแสงในสามฤดู จำนวน 4 หน้า ตั้งแต่หน้า 67 - 69

(10) หลักการวางยาแก้ไข้ จำนวน 7 หน้า ตั้งแต่หน้า 69 - 75

(11) เบญจกุล จำนวน 19 หน้า ตั้งแต่หน้า 76 - 94

(12) ยาแก้จตุสมธาตุสุรรพ จำนวน 6 หน้า ตั้งแต่หน้า 94 - 99

(13) ยาแก้บำรุงธาตุ จำนวน 6 หน้า ตั้งแต่

หน้า 99 - 104

พระคัมภีร์ธาตุวินิจจัยเล่ม 3 แบ่งเนื้อหาตามลักษณะการขึ้นต้นเรื่องทั้งหมด 13 เรื่อง ปรากฏการเรียกลักษณะธาตุลดถอย ว่าธาตุหย่อน ซึ่งในพระคัมภีร์ธาตุวินิจจัยเล่ม 1 - 2 เรียกว่าธาตุลดถอย แต่เมื่อพิจารณาความหมายและบริบทในพระคัมภีร์ธาตุวินิจจัยคำว่า “ลดถอย” และคำว่า “หย่อน” มีความหมายเหมือนกัน คือลักษณะการทำงานของธาตุน้อยลง และเนื้อหาที่กล่าวถึงมากที่สุดคือ เรื่องธาตุทั้ง 4 ออกจากตัว มีจำนวน 20 หน้าและรองลงมา คือ เบญจกุลจำนวน 19 หน้า พระคัมภีร์ธาตุวินิจจัยเล่ม 3 เนื้อเรื่องเป็นตำรายาทั้งหมด

อภิปรายผล

พระคัมภีร์ธาตุวินิจจัยทั้ง 3 เล่มเป็นคัมภีร์ที่ประพันธ์ด้วยร้อยแก้ว มีชนบในการแต่งพระคัมภีร์ และสารัตถะเรื่องการแพทย์แผนไทยที่ควรศึกษา เพราะชนบการแต่งพระคัมภีร์แพทย์เป็นการเรียบเรียงเนื้อหาจากเรื่องต่าง ๆ ที่จะนำมาวิเคราะห์โรคหรือมีความเกี่ยวข้องกันบางเรื่องประกอบในพระคัมภีร์เป็นการเกริ่นนำหรือเตรียมพื้นความรู้สำหรับเรื่องที่จะศึกษา เป็นเนื้อหาสรุปจากพระคัมภีร์แพทย์อื่นและเนื้อหาในพระคัมภีร์ธาตุวินิจจัยยังมีเนื้อเรื่องที่เหมือนกันกับคัมภีร์แพทย์อื่น ๆ หลายพระคัมภีร์เช่น เรื่อง “ทวดิ่งสาการ” ที่ปรากฏใน พระคัมภีร์โรคนิทาน พระคัมภีร์ธาตุวิภังค์ พระคัมภีร์ธาตุวิวรรณ์ พระคัมภีร์มรณญาณสูตร หากมีการศึกษาเปรียบเทียบชนบการแต่ง เนื้อหาและสำนวนภาษาก็น่าจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาศาสตร์การแพทย์แผนไทยอย่างยิ่ง

อย่างไรก็ดี พระคัมภีร์ธาตุวินิจจัยเป็นคัมภีร์แพทย์แผนโบราณที่หายไปจากตำราเรียนแพทย์

แผนไทยสมัยปัจจุบันอาจจะเป็นด้วยสาเหตุหลายประการเช่น เอกสารต้นฉบับบางเล่มชำรุดไม่สามารถที่จะถ่ายถอดและปริวรรตให้เป็นภาษาปัจจุบันได้สมบูรณ์ จึงไม่ได้รับการถ่ายถอดปริวรรตและเรียบเรียงเนื้อหาไว้เป็นคัมภีร์แพทย์ให้ได้ศึกษาหรืออาจจะเกิดจากการตกหล่นของเอกสารต้นฉบับในการรวบรวมทำเป็นตำราการแพทย์แผนไทย หรืออาจได้รับเอกสารต้นฉบับตัวเขียนคัมภีร์การแพทย์แผนไทยต่าง ๆ ภายหลังจากที่ได้ทำการรวบรวมเป็นตำราการแพทย์แผนไทยแล้วทำให้เอกสารต้นฉบับคัมภีร์การแพทย์แผนไทยที่ปรากฏภายหลังไม่ได้รับการถ่ายถอดปริวรรตไว้ในตำราเรียนจนกระทั่งได้สูญหายจากตำราเรียนการแพทย์แผนไทยเป็นเวลานานร้อยปี พระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยไม่ปรากฏพิมพ์เผยแพร่และใช้ในการเรียนการสอนการแพทย์แผนไทย ทำให้การเรียนรู้ของแพทย์แผนไทยอยู่ในวงคัมภีร์ที่จำกัด พระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยจะช่วยให้การทำความเข้าใจและการตีความศาสตร์การแพทย์แผนไทยกระทำได้ดีขึ้น เพราะการศึกษาคัมภีร์การแพทย์แผนไทยจำต้องอาศัยการเชื่อมโยงประมวลความรู้จากคัมภีร์แพทย์เล่มต่าง ๆ เข้าด้วยกันหากขาดเล่มใดเล่มหนึ่งไปอาจทำให้เกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนจากความหมายดั้งเดิม พระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัยจึงเป็นคัมภีร์แพทย์ที่จะช่วยเติมเต็มความรู้และช่วยในการตีความเสริมความเข้าใจคัมภีร์แพทย์เล่มอื่น ๆ และยังเป็นคัมภีร์ที่มีเนื้อหาสนับสนุนหลักการวิเคราะห์โรคตามความเชื่อเรื่องการเจ็บป่วยของมนุษย์เกิดจากธาตุทั้ง 4 ในร่างกายผิดปกติ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาคัมภีร์แพทย์แผนไทยสมัยปัจจุบันอย่างมาก

ข้อสรุป

การศึกษาคัมภีร์การแพทย์แผนไทยด้านขนบในการแต่งพระคัมภีร์นี้ทำให้ทราบถึงหมวดหมู่ลักษณะการประพันธ์ โครงสร้างเนื้อหา องค์ประกอบของคัมภีร์ รวมถึงการเรียบเรียงลำดับเนื้อหาของพระคัมภีร์แพทย์ เพื่อที่จะศึกษาเนื้อหาสาระที่อยู่ในคัมภีร์ ซึ่งจะช่วยให้ทราบแนวความคิดทางด้านการแพทย์แผนไทยการเข้ายาที่อยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ คัมภีร์แพทย์แผนไทยมีการเรียบเรียงเนื้อหาได้อย่างเป็นระบบเหมาะสำหรับผู้จะเป็นแพทย์ได้ศึกษา เล่ม 1 เริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงทฤษฎีและหลักการต่าง ๆ ของการแพทย์แผนไทยที่จะนำมาวิเคราะห์โรค เล่ม 2 เป็นความรู้พื้นฐานสมุนไพรต่าง ๆ วิธีการเก็บและการใช้สมุนไพรเพื่อมาทำเป็นยา และ เล่ม 3 เป็นตำรายา ซึ่งประกอบด้วยตัวยาต่าง ๆ นับว่ามีวิธีการเรียบเรียงการเรียนรู้อย่างเป็นขั้นตอนตามลำดับ เนื้อหาสาระบางเรื่องอาจเป็นภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมที่ทำให้ทราบถึงยุคและสมัยในการบันทึก ซึ่งอาจสอดคล้องกับสภาพสังคมการเข้ายาและภูมิปัญญาต่าง ๆ ทางด้านการแพทย์ที่ส่งต่อเป็นคัมภีร์แพทย์ไว้ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาเล่าเรียน พระคัมภีร์ธาตุวินิจฉัย เป็นภูมิปัญญาทางด้านการแพทย์ที่จดบันทึกส่งต่อมาให้กับคนรุ่นหลังได้ศึกษาถึงแนวคิดการรักษารวมถึงเคล็ดวิชาทางด้านการแพทย์แผนไทยต่าง ๆ สามารถนำมาใช้วิเคราะห์โรคตามองค์ความรู้การแพทย์แผนไทย และช่วยเสริมความเข้าใจในหลักการวิเคราะห์โรคอย่างถูกต้องแม่นยำมากขึ้น เป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาวิธีการรักษาโรคและการวิเคราะห์โรคตามแบบแพทย์แผนไทยไม่ให้สูญหาย

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์ที่ปรึกษา วิทยานิพนธ์ ที่ได้ตรวจแก้คำถ่ายถอด ปรึวรรต เอกสารต้นฉบับพระคัมภีร์ธาตุวินิจรรย์ และให้คำแนะนำต่าง ๆ ด้วยความเมตตาตลอดมา และขอขอบพระคุณคณะเจ้าหน้าที่กลุ่มงานเอกสารตัวเขียน และจารึก หอสมุดแห่งชาติ ที่อำนวยความสะดวก และให้คำชี้แนะในการค้นหาเอกสารพระคัมภีร์ธาตุวินิจรรย์

เอกสารอ้างอิง

1. Laohapan T. Development of educational programme on applied Thai traditional medicine: (1) Development of applied Thai traditional medicine upon returning to Siriraj Hospital. Journal of Traditional Thai Medicine & Alternative Medicine. 2015;13(1):3-13.(in Thai)
2. Phraya Pitsanuprasartvej. Textbook of medicine (Phaetsart Songkroh), Vol.1. Bangkok: Duangdee Publishing; 1985. 321 p. (in Thai)
3. Subcommittee on Archives under the Steering Committee on Celebration of King Bhumibol's 7th cycle birthday (5 December 2011). Royal textbook of medicine (Tamra Vetchasart Chabab Luang) of King Rama V, Vol.3. Bangkok: Fine Arts Department; 2012. 140 p. (in Thai)
4. Subcommittee on Thai History under the Thai History Revision Committee of the Fine Arts Department. Lanna (Northern) inscription, Vol. 2: Inscriptions of Chiang Mai Lampang, Lamphun and Mae Hong Son provinces, Vol. 1. Bangkok: Fine Arts Department; 2008. 664 p. (in Thai)
5. Royal Institute. Dictionary of the Thai language, 2011, 2nd ed, Bangkok: Nanmee Publication; 2013. p. 1, 340, 402. (in Thai)
6. Chumpon P. History of Thai traditional medicine.. Bangkok: Matichon Publishing; 2002. 296 p. (in Thai)
7. Sobhanasiri S. History of the development of Thai traditional medicine, indigenous medicine, and alternative medicine in Thailand. In: Chokevivat V, Wibulpolprasert S, Petrakard P, editors. Thai traditional and alternative health profile 2009-2010. Bangkok: Department for Development of Thai Traditional Medicine and Alternative Medicine, Ministry of Public Health; 2010. p. 1-65. (in Thai)
8. Phra Khamphi Samuttanvinitchai, Vol.1. National Library of Thailand. Black Thai Notebook (Samut Thai Dam), Thai alphabet, Thai language. Horadam line. No date; No. 1044. Medicine category. p. 22. (in Thai)
9. Phraya Prasotsartdamrong. Textbook of medicine (Vetchasartwanna), Vol.1. Bangkok: Pisanbanniti Publishing; 1917. 200 p. (in Thai)
10. Phra Khamphi Dhatuvinitchai, Vol.1. National Library of Thailand. Black Thai Notebook (Samut Thai Dam), Thai-Khmer alphabet, Pali-Thai language. Pencil line. No date; No. 113. Medicine category. p. 49. (in Thai)
11. Pichiansuntorn C, Chavalit M, Jerawong V. Explanation of King Narais textbook of medicine (Tamra Phra Osoth Phra Narai); 3rd ed. Bangkok: Amarin Publishing; 2015. 777 p. (in Thai)
12. Wiraprajak K et al. Inscription of medical textbook (Jaruek Tamra Ya) of Wat Ratcha-orasaram; Bangkok; Fine Arts Department; 2002. 452 p. (in Thai)